

Solutions Based on Religious Teachings about the High Age of Marriage and Its Impact on Reducing the Population

Mohammad Hossein Khaje Bami¹

ABSTRACT

One of the important factors in reducing the population, especially in this era, is increase in the age of marriage among young people. Suspending marriage is not just a demographic problem, rather it has wide consequences on society. However, in the field of demographics, postponement of marriage is one of the important factors affecting the length of the childbearing period. Considering the original values of Islamic teachings, it is necessary to examine this issue and ways to overcome it from the perspective of religious teachings, especially the verses of the Holy Qur'an. Undoubtedly, reconsidering the underlying factors in speeding up the process of marriage based on Qur'anic and narrative teachings will lead to increase in the population.

Therefore, the present study aims to investigate religious solutions on the subject of high age of marriage and its effect on the population with a descriptive-analytical method. The findings of the research indicate that increasing the age of marriage has a key role in the population decrease. According to the religious teachings, the efforts of the society's elites in reviving the culture of marriage and having children, promoting easy marriage and building the society's culture are the most important ways to get out of this problem. According to religious rulings, easy marriage is provided by opposing Tafakur (mutual boasting) and Takathur (rivalry in respect of wealth), offering Qardh al-hasana (profitless loans) and financial aid, as well as the cooperation of parents in marriage and choosing a spouse for their children.

KEYWORDS: The Holy Qur'an, Marriage Age, Reduction of Population Growth, Society's Elites, Financial Aid, Cultural Education.

1- Assistant Professor, Department of Islamic Studies, Kerman University of Medical Sciences, Kerman, Iran, mkhajebami2018@yahoo.com

تاریخ دریافت: ۱۴۰۲/۰۸/۲۷

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۲/۱۲/۰۲

20.1001.1.27833542.1402.3.4.3.3

10.22034/arq.2023.190743

نوع مقاله: پژوهشی

راهکارهای آموزه‌های دینی در مواجهه با سنّ بالای ازدواج و تأثیر آن در کاهش جمعیت

محمد حسین خواجه بمی^۱

چکیده

یکی از عوامل مهم در کاهش جمعیت به‌ویژه در عصر حاضر، سنّ بالای ازدواج در میان جوانان است. تأخیر در ازدواج یک بحث جمعیت‌شناسی صرف نیست و پیامدهای گسترده‌ای بر جامعه دارد؛ ولی در حوزه جمعیت‌شناسی تأخیر در ازدواج یکی از عوامل مهم بر طول دوره فرزندآوری است. با توجه به ارزش‌های اصیل آموزه‌های اسلام، بررسی این موضوع و راهکارهای برون‌رفت از آن از منظر آموزه‌های دینی به‌ویژه آیات قرآن کریم ضروری است. بدون تردید بازاندیشی در عوامل زمینه‌ساز در تسریع روند ازدواج بر اساس مضامین قرآنی و روایی، بهبود در جمعیت را در پی خواهد داشت، از این رو، پژوهش حاضر با روش توصیفی-تحلیلی، بررسی راهکارهای دینی در موضوع ازدواج و اثر آن در جمعیت را هدف قرار داده است. نتایج پژوهش حاکی از آن است که افزایش سنّ ازدواج به‌عنوان یک آسیب جدی در مسئله کاهش جمعیت است. مطابق آموزه‌های دینی تلاش نخبگان جامعه در احیای فرهنگ ازدواج و فرزندآوری، ترویج ازدواج آسان و فرهنگ‌سازی جامعه به‌عنوان مهم‌ترین راهکارهای برون‌رفت از این آسیب است. بر اساس فرمان‌های دینی ازدواج آسان از طریق مقابله با تفاخر و تکاثر، پرداخت وام‌های قرض‌الحسنه و

۱- استادیار گروه معارف اسلامی، دانشگاه علوم پزشکی کرمان، کرمان، ایران، mkhajibami2018@yahoo.com

کمک مالی و نیز همکاری والدین در ازدواج و همسرگزینی فرزندان مهیا می‌شود.

واژگان کلیدی: قرآن کریم، سن ازدواج، کاهش رشد جمعیت، نخبگان جامعه، کمک مالی، فرهنگ‌سازی.

۱. بیان مسئله

پس از پیروزی انقلاب اسلامی و حاکمیت ارزش‌های دینی، رشد جمعیت روند صعودی را در پیش گرفت و مقدار آن از ۲/۷ درصد در سال ۱۳۵۵ به ۳/۹ درصد در سال ۱۳۶۶ رسید. پس از آن، جنگ و مشکلات اقتصادی ناشی از آن یکی از مهم‌ترین دلایلی بود که دولت‌مردان را به تصمیم‌گیری در مورد کاهش جمعیت واداشت. مقام معظم رهبری نیز در مورد کنترل جمعیت بیان داشته‌اند، سیاست تحدید نسل در برهه‌ای از زمان، درست بود، ولی کشور در سال ۱۳۷۱ به همان مقاصدی که از تحدید نسل وجود داشت، رسید و این سیاست باید متوقف می‌شد. عدم توقف آن، پس از رسیدن به مقصود خطا بود. هم‌اکنون با وجود بحران کاهش رشد جمعیت، لازم است در سیاست تحدید نسل، تجدید نظر شود؛ زیرا هرچند قاعده جمعیتی کشور در حال حاضر جوان است، اما در صورت ادامه روند کاهش رشد جمعیت و نرخ باروری تا چند سال دیگر، نسل جوان کم شده و کشور به تدریج دچار پیری جمعیت خواهد شد (حسینی خامنه‌ای، ۱۳۹۱).

از سوی دیگر، یکی از مهم‌ترین عوامل تعیین‌کننده مستقیم فرزند آوری، ازدواج است که با افزایش سن ازدواج در دهه‌های اخیر جامعه ایران به آن دچار شده است. ازدواج کارکردهای مختلفی چون پاسخ مشروع و معقول به نیاز جنسی، کسب استقلال و احساس شخصیت اجتماعی، احساس آرامش، عفت و پاکدامنی و تولید و تکثیر نسل دارد. یکی از کارکردهای مهم ازدواج کارکرد اخیر یعنی تولید نسل است که به‌طور مستقیم با موضوع جمعیت ارتباط دارد. ازدواج و زمان انجام آن یکی از شاخص‌های مهم برای ارزیابی میزان سلامت

و بهداشت جسمی و روانی افراد یک جامعه محسوب می‌شود (Murayama, 2001: 307). تأخیر در ازدواج یا رویگردانی از آن چالش اصلی و تهدید امنیت اخلاقی و اجتماعی جامعه ایرانی محسوب می‌شود. بر اساس آمار مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی، میانگین سن ازدواج برای پسران ۲۹ و برای دختران ۲۸ سال است. این اعداد و ارقام نشان‌دهندهٔ بالا بودن نامعقول سن ازدواج و بیانگر مسئله‌مندی آن است. عوامل و مشکلات اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی دست‌به‌دست هم داده و پدیدهٔ سن ازدواج را به مسئله تبدیل کرده‌اند (تاج‌بخش و نصیری، ۱۴۰۰: ۸۵).

با توجه به شرایط فعلی جامعه و مشکل سالخوردگی جمعیت که در آینده‌ای نه‌چندان دور گریبان‌گیر کشور ایران خواهد شد، باید به سمت افزایش جمعیت پیش رفت. برای این منظور لازم است عوامل کاهش جمعیت در کشور را شناسایی و برای رفع آن‌ها اقدام و سیاست‌گذاری ورزید. بی‌تردید کاهش جمعیت در ایران معلول عوامل مختلفی است. در حیطه عوامل اجتماعی می‌توان به تحولات هویتی، افزایش سن ازدواج جوانان، نگرانی‌های تربیتی فرزندان، شهرنشینی، تحرک اجتماعی زنان، تحوّل در ازدواج و طلاق و فرهنگ‌سازی دولت برای کاهش جمعیت و در بخش عوامل اقتصادی به تورم، بیکاری، بی‌ثباتی در هزینه‌های زندگی و غیره اشاره کرد (ر.ک: رجبی، ۱۳۸۶: ۱۴۳). اما آنچه به‌عنوان عامل اجتماعی کاهش رشد جمعیت در پژوهش حاضر موردتوجه است، سنّ بالای ازدواج جوانان است. نظر به مهم بودن زمان تشکیل خانواده در تغییر وضعیت افراد به‌ویژه در جوامع دینی، شناسایی راهکارهای آموزه‌های دینی در برون‌رفت از سنّ بالای ازدواج فایده‌مند خواهد بود. سؤال اصلی پژوهش حاضر این است که راهکارهای برون‌رفت از سنّ بالای ازدواج مطابق با آموزه‌های دینی کدام است؟

در زمینه سن ازدواج و اثر آن بر جمعیت تحقیقات مختلفی انجام شده است از جمله مهم‌ترین آن‌ها عبارت‌اند از:

بستان (۱۳۸۵) در کتاب *اسلام و جامعه‌شناسی خانواده*، در عنوان «عامل‌های افزایش سنّ ازدواج» پنج عامل مشکلات اقتصادی، تحصیلات، خدمت سربازی،

آزادی روابط جنسی و ارزش‌ها و آداب‌ورسوم را به‌عنوان عوامل افزایش سن ازدواج بیان کرده است. رجبی (۱۳۸۶) در مقاله «سن ازدواج؛ عوامل افزایش و راهبردهای کاهش آن» با رویکرد جامعه‌شناختی و بعضاً دینی عوامل افزایش سن ازدواج را برشمرد و راهکارهایی را جهت کاهش این موضوع ارائه داده است. فولادی (۱۳۹۳) در مقاله «تحلیل جامعه‌شناختی افزایش سن ازدواج؛ با تأکید بر عوامل فرهنگی» با رویکرد تحلیلی و اسنادی، به تحلیل جامعه‌شناختی عوامل فرهنگی افزایش سن ازدواج پرداخته است. در برخی از پژوهش‌ها نیز به بررسی راهبردهای کلان در ایجاد افزایش سن ازدواج و اثر آن بر جمعیت پرداخته شده است. به‌عنوان نمونه تاج‌بخش و نصیری (۱۴۰۰) در مقاله «رابطه متغیرهای اقتصادی و افزایش سن ازدواج با رویکرد سیاست‌های کلی جمعیت» با استفاده از فن پیمایش و ابزار پرسش‌نامه این موضوع را در پسران ۲۴ تا ۳۵ سال در شهر بروجرد بررسی کرده‌اند، اما پژوهشی که به بررسی راهکارهای آموزه‌های دینی در مواجهه با سن بالای ازدواج و اثر آن بر جمعیت را مورد بررسی قرار دهد، یافت نشد؛ از این رو، پژوهش حاضر تحلیل و بررسی این راهکارها را مورد مذاقه قرار داده است.

۲. سن بالای ازدواج جوانان

منظور از سن ازدواج سنی است که در آن مقطع، افراد به زندگی زناشویی وارد می‌شوند. طبق نتایج بررسی‌ها و تحقیقات، عوامل تعیین‌کننده سن ازدواج در زمان گذشته و حال تغییر یافته است. در گذشته، سن ازدواج زنان در اولین ازدواج آن‌ها به تغییرات و نوسانات اقتصادی بستگی داشت (میشل، ۱۳۷۸: ۳۳). افزایش سن ازدواج به معنای میزان عقب افتادن سن مطلوب ازدواج جوانان در جامعه است که برحسب متغیرهای کمی سال‌ها یا متغیرهای کیفی میزان تأخیر در سن ازدواج (کم، متوسط، زیاد) قابل محاسبه و بررسی است (تاج‌بخش و نصیری، ۱۴۰۰: ۸۵). تأخیر ازدواج را می‌توان متغیری درون خانوادگی و هم برون خانوادگی دانست. از این جهت که عوامل درون خانوادگی مثل فرهنگ و دیدگاه خانواده، وضعیت اقتصادی و اجتماعی خانواده و همچنین عوامل برون خانواده، در واقع

شرایط جامعه بر سن ازدواج تأثیر می‌گذارند (احمدی، ۱۳۸۹: ۲).

آموزه‌های اسلام در الگوی مطلوب خود، پایین بودن سنّ ازدواج را اصل می‌داند (ر.ک: مجلسی، ۱۴۰۳ ق، ۱۶: ۲۲۳). سیره عملی پیامبر (ص) و امامان معصوم (ع)، شاهد گویایی بر اهتمام ایشان در تعجیل و عدم تأخیر در امر ازدواج است. افزون بر این، تجرّد و تأخیر در امر ازدواج در بعضی روایات مردود شمرده شده و تأکید شده که هیچ چیز نباید موجب تأخیر ازدواج شود (ر.ک: حرّعاملی، ۱۴۰۹ ق، ۲۰: ۴۳).

رهبر معظم انقلاب در مورد بالا رفتن سنّ ازدواج هشدار داده و آن را یکی از عوامل مهم محدودکننده باروری قلمداد می‌کند و ریشه‌یابی علل آن را ضروری می‌داند (حسینی خامنه‌ای، ۱۳۹۲). با توجه به تحقیقات صورت گرفته در این زمینه، دلایل مختلفی از جمله گسترش سطح تحصیلات، افزایش امکان اشتغال زنان و نیز فزونی گرفتن آمال و آرزوهای اقتصادی زوجین و خانواده‌ها بر شرایط واقعی و توانایی‌های اقتصادی آنان منجر به تأخیر در سنّ ازدواج شده است (عباسی شوازی و حسینی چاوشی، ۱۳۹۲: ۷). چنانکه طبق آمارها، ۲۶ درصد زنان و ۲۷/۴ درصد مردان دارای تحصیلات دانشگاهی ازدواج نکرده‌اند که نشان‌دهنده نقش تحصیلات و اشتغال در تأخیر زمان ازدواج دارد (ر.ک: بستان، ۱۳۸۵: ۲۸).

۳. راهکارهای برون‌رفت از بالا رفتن سنّ ازدواج

در این بخش از پژوهش با ارائه راهکارهایی با تأکید بر مبانی دینی و بعضاً اجتماعی بر پایین آمدن سنّ ازدواج تأکید شده است:

الف) تلاش نخبگان جامعه در احیای فرهنگ ازدواج و فرزند آوری

مقام معظم رهبری مسئولان جامعه، نخبگان، روحانیون و دیگر کسانی را که منبرهای تبلیغاتی دارند، در فرهنگ‌سازی برای افزایش جمعیت سهیم می‌داند و ظرفیت کشور را برای پذیرش جمعیت ۲۰۰-۱۵۰ میلیون نفر مناسب می‌داند (حسینی خامنه‌ای، ۱۳۹۱). ایشان در ضرورت اقتناع فکری نخبگان جامعه چنین بیان می‌کند: «نخبگان جامعه باید قانع شوند و مسئله فرزند آوری را قبول کنند؛

در این صورت کار فرهنگ‌سازی آسان می‌شود» (حسینی خامنه‌ای، ۱۳۹۲). بنابراین نقش علما، روحانیون و دانشمندان و اساتید در تبیین مسائل روز جامعه، بسیار اثرگذار است. در زمینه فرزندآوری نیز از یک‌سو، لازم است، علما، نخبگان، فرهیختگان، مسئولان امر و رسانه‌ها، ارزش تأهل و فرزندآوری را به‌وضوح، تبیین کنند و از سوی دیگر به پیامدهای منفی کاهش رشد جمعیت و اثرات جبران‌ناپذیر آن در جامعه بپردازند که در این بخش مهم‌ترین این آسیب‌ها تبیین خواهد شد:

ب) آگاهی بخشی به ارزش تأهل و فرزندآوری

اگر تأهل و همسر داشتن به‌عنوان یک ارزش و تجرد ضد ارزش تلقی شود، همان‌گونه که در آیات و روایات آمده است (مجلسی، ۱۴۰۳، ق، ۱۰۰: ۲۱۷)، کمک زیادی به تغییر نگرش افراد نسبت به پایین آمدن سن ازدواج صورت می‌گیرد. زمانی که به تأهل به دیده ارزش نگریسته شود، جوانان در سنین پایین‌تر به این امر پسندیده روی خواهند آورد. امروزه با همه تغییراتی که در جوامع دینی تجربه می‌شود؛ باز هم می‌توان از سیره اولیای الهی همچون حضرت زهرا (س) الگو گرفت؛ چراکه «اسوه» در لسان قرآن کریم به معنای الگوی عینی نیست؛ بلکه الگو به معنای کسی است که چهارچوب ارائه می‌دهد و خط قرمزها را مشخص می‌کند. سیره فاطمی، حضرت زهرا (س) و امام علی (ع) را به‌عنوان زوج جوان که در سنین پایین ازدواج کرده و فرزندآوری را در همان دوران آغاز کرده‌اند، معرفی کرده است. این سیره می‌تواند برای امروز و تا ابد الگو باشد، حتی اگر تغییرات اجتماعی در جامعه رخ داده باشد. لذا از آنجایی که در سنین پایین‌تر، فراهم آوردن شرایط اقتصادی مرفهانه در آغاز زندگی برای جوانان تا حدودی دشوار است، با تأسی از سبک زندگی فاطمی و امامان معصوم (ع) سبک مرفهانه و مادی ازدواج جای خود را به ازدواج آسان خواهد داد و نگرش جوانان به ازدواج همان نگرش اولیای دین می‌شود که به ازدواج را به‌عنوان وسیله‌ای برای نزدیک شدن به خدا استفاده می‌کردند. چنانچه رسول خدا (ص) نظر امام علی (ع) را درباره ازدواج با حضرت زهرا (س) پرسید، ایشان پاسخ دادند: «نِعْمَ الْعَوْنُ عَلَى طَاعَةِ اللَّهِ» (همان، ۴۳: ۱۱۷)؛ یاور

خوبی برای من در اطاعت از خداست.

از سوی دیگر، در فرهنگ اسلامی، فرزند از بهترین و ارزشمندترین جایگاه‌ها برخوردار است و فرزند آوری مسئولیتی خطیر و وظیفه‌ای دینی تلقی می‌شود. والدین به این وظیفه نگاه تقدّس‌گونه دارند و در برابر آن با کمال وجود آمادگی پیدا می‌کنند (کهریزی و همکاران، ۱۳۹۳: ۱۵). از نظر اسلام تولیدمثل، انسان‌سازی و مسیری است که در آن جانشین خدا در زمین، هستی می‌یابد؛ این نوع نگاه، ارزش تولیدمثل را افزایش می‌دهد و آن را در سطح فریضه‌ای همانند جهاد در راه خدا و تلاش برای گسترش دین اسلام قرار می‌دهد (چراغی کوتیانی، ۱۳۸۹: ۲۰۸). به‌عنوان نمونه، از منظر آموزه‌های روایی، یکی از ثمرات ازدواج، بقای نسل بشریت است که مطابق هدف آفرینش است. پیامبر اکرم (ص) می‌فرماید: «ازدواج کنید تا صاحب فرزند شوید. قطعاً من به زیادی شما در روز قیامت بر امت‌های دیگر مباحات می‌کنم» (ابن ابی‌جمهور، ۱۴۰۵ ق، ۱: ۲۵۹).

ج) آگاهی بخشی بر آثار و پیامدهای کاهش رشد جمعیت

افت شدید جمعیت موجب مشکلاتی در زمینه‌های اجتماعی، اقتصادی، فرهنگی و همچنین مسائل مربوط به قدرت و سیاست می‌شود. در این بخش، آثار و پیامدهای کاهش جمعیت در چهار بعد فرهنگی، اجتماعی و اقتصادی و سیاسی بیان می‌شود:

آسیب‌های فرهنگی: آسیب‌های فرهنگی ناشی از کاهش جمعیت در دو بخش آسیب‌های اخلاقی و تربیتی و ایجاد روابط خارج از چهارچوب خانواده، بررسی می‌شود:

الف) آسیب‌های اخلاقی و تربیتی: در مباحث جمعیت‌شناختی، غالباً به آسیب‌هایی توجه می‌شود که از ترکیب فقر و پرجمعیتی خانواده‌ها به وجود می‌آید؛ بنابراین از یک‌سو از آسیب‌های اخلاقی و تربیتی که متوجه خانواده‌های کم جمعیت، به‌ویژه تک‌فرزندی است، غافل شده و از سوی دیگر، به منافع و فوایدی که در خانواده‌های پر جمعیت وجود دارد، توجه نمی‌شود؛ ترکیب «تک‌فرزندی و رفاه» نیز بر رفتار والدین و کودکان تأثیر فراوانی دارد؛ زیرا

کودکان در خانواده‌های کم جمعیت به‌ویژه تک‌فرزندی، همواره با سلسله خواست‌ها و انتظارات بی‌پایان رشد می‌کنند که همه یا اکثر آن‌ها برآورده می‌شود. از این رو، فرزندان در چنین خانواده‌هایی با مفاهیم ارزشی و اخلاقی همچون قناعت، ایثار، گذشت، کمک به هم‌نوعان، صبر، مدارا و غیره بیگانه خواهند بود و در جهت کسب استقلال شخصیتی خود تلاشی نمی‌کنند؛ بنابراین اگر در نگرش دینی ایثار، مدارا، همیاری، کمک به هم‌نوعان، کار و تلاش برای رشد و راحتی دیگران و سایر ارزش‌های اخلاقی، به‌خودی‌خود ارزش است و رفاه و لذت مادی در درجه دوم اعتبار و اهمیت قرار دارد، سیاست‌های کاهش جمعیت تا حد پیدایش خانواده‌های تک‌فرزند، امری نامطلوب خواهد بود (فولادی، ۱۳۹۰: ۱۶۳).

ب) ایجاد روابط خارج از چارچوب خانواده: کنترل جمعیت، تغییرانی را در رفتارهای جنسی مردان و زنان ایجاد کرده است. دستیابی دختران و پسران در سنین مختلف به ابزارهای کنترل باروری و اطمینان از عدم بارداری‌های ناخواسته، زمینه لازم را برای ایجاد روابط جنسی خارج از چارچوب خانواده افزایش می‌دهد. علاوه بر اینکه، تنظیم خانواده و کنترل جمعیت دستاویز مناسبی برای مدافعان سقط‌جنین در جامعه می‌شود (گاردنر، ۱۳۸۸: ۲۸۷).

جنبش جمعیت چندین دهه است که در حال ترویج این موضوع است که کودک ناخواسته و فراوان، علت فقر و تنگدستی اقتصادی در سراسر جهان است. به همین دلیل، جنبش اصلاح نژادی^۱ شعار کاهش جمعیت، عقیم‌سازی، کنترل زادوولد و سقط‌جنین را به‌عنوان آرمان جهانی خود، در جهت رفع فقر و ایجاد جامعه‌ای متکامل معرفی کرده است. طبیعی است که دستاوردهای این شعار، نوید جامعه‌ای با اندیشه دستیابی به پیشرفت اجتماعی، بدون نیاز به دین و اخلاق است (همان: ۲۸۸). این اقدامات غیراخلاقی که در سایه شعارهای به‌ظاهر جذاب کنترل جمعیت و سقط‌جنین‌های اختیاری صورت می‌گیرد، توسط سازمان بهداشت جهانی، بانک جهانی و یونسف در حال پیاده شدن در کشورهای در حال توسعه و توسعه‌نیافته‌اند.

1- Good birth movement

آسیب‌های اجتماعی: آسیب‌های اجتماعی، در دو بخش سالخوردگی

جمعیت و سلب سلامت و امنیت اجتماعی در جامعه بررسی می‌شود: الف) سالخوردگی جمعیت: یکی از آثار منفی کاهش جمعیت، تغییر ساختار جمعیتی و به اصطلاح، پیر شدن جمعیت کشور است. کاهش جمعیت به سالمندی جمعیت می‌انجامد، به این معنا که هرم سنی جمعیت، از جوانی به سالخوردگی انتقال می‌یابد. بدین ترتیب، پویایی و نشاط اجتماعی نیز کم کم از بین می‌رود. در این شرایط ناامیدی بر جامعه سایه می‌افکند و جامعه به سمت محو شدن کامل حرکت می‌کند.

نتیجه رشد منفی و پیری جمعیت، حرکت به سوی انقطاع نسل بشر است؛ زیرا بر اساس آموزه‌های برگرفته از معارف ناب قرآن و اهل بیت (ع)، یکی از مهم‌ترین فلسفه‌های ازدواج و تشکیل خانواده، زادوولد و تشکیل اجتماعات بشری و بقای نسل آنهاست و این امر مطابق فلسفه آفرینش است (بقره: ۲۲۳). افراد از طریق ازدواج و فرزند آوری، موجب پیوند بین نسل‌ها و تداوم نسل بشر می‌شوند، اما اگر قرار باشد، علی‌رغم تشکیل خانواده، تأکید بر اصل ازدواج باشد و زادوولد، نه تنها به عنوان یک اصل مطرح نباشد، بلکه سیاست راهبردی جامعه تأکید بر کنترل موالید باشد، در بلندمدت جامعه با محو شدن و انقطاع نسل بشر مواجه خواهد شد؛ معضلی که امروزه بسیاری از کشورهای غربی با آن روبه‌رو هستند (فولادی، ۱۳۹۰: ۱۶۴-۱۶۵).

مقام معظم رهبری در این زمینه بیان می‌کند: «مسئله تکثیر نسل و جلوگیری از کاهش جمعیت جوان کشور، یک مسئله حیاتی است و باید به‌طور جدی دنبال شود. کثرت جمعیت جوان یکی از امتیازات کشور است و در صورت استمرار سیاست‌ها و اقدامات نادرستی که منجر به تحدید نسل و کاهش شدید جمعیت جوان کشور در طول سال‌های آینده خواهد شد، دچار ضربه بسیار بزرگی بنام «سالمندی عمومی» خواهیم شد... کشور بدون جمعیت جوان، یعنی کشور بدون ابتکار و پیشرفت و هیجان و شور و شوق، بنابراین، برنامه حیاتی تکثیر نسل باید به‌طور جدی دنبال و پیگیری شود» (حسینی خامنه‌ای، ۱۳۹۳).

ب) سلب سلامت و امنیت اجتماعی در جامعه: ازدواج و تأسیس کانون خانواده،

برای سلامت و امنیت جامعه مفید است و زمینه ارتکاب جرم و بزه کاری را کم می‌کند. علامه طباطبایی (ره) افزایش نسل مسلمانان برای از بین بردن بنیان شرک و فساد توسط آنان را از مهم‌ترین اهداف شریعت اسلام ذکر کرده و می‌نویسد: «در جنبه دیگر از مقاصد مهم شارع اسلام، افزایش نسل مسلمانان است و آباد کردن زمین به دست گروه مسلمانان تا شرک و فساد را از بین ببرند» (طباطبایی، ۱۴۱۷، ۴: ۱۸۹). پیامبر اکرم (ص) می‌فرماید: «بیشتر اهل جهنم مجردها هستند» (حرّعاملی، ۱۴۰۹، ق، ۲۰: ۲۰). این حدیث بیانگر آن است که گناه و ناهنجاری در میان مجردها بیشتر است و به همین دلیل، گرفتار آتش شده‌اند و وقتی گناه و ناهنجاری از طریق مجردها بیشتر شود، امنیت اجتماعی و سلامت روانی اجتماع به مخاطره می‌افتد.

آسیب‌های اقتصادی: کاهش جمعیت از عوامل مؤثر بحران اقتصادی است؛ زیرا کاهش جمعیت که پیری جمعیت را به همراه خواهد داشت، خود مانعی برای رشد و توسعه اقتصادی است (کاشانیان، راغفر، موسوی، ۱۳۹۸: ۳۲). از نگاه جمعیت‌شناختی، جمعیت در حال رشد و جوان، احتیاج بیشتری به کالا و خدمات دارد و به همین دلیل در جامعه در حال رشد، تقاضا برای امکانات مسکن، املاک و مستغلات افزایش می‌یابد، ولی با کاهش سطح باروری و کم شدن جمعیت، جمعیت متقاضی کالاهای اساسی از جمله مسکن و امکانات رفاهی کاهش خواهد یافت (دارابی و همکاران، ۱۳۹۱: ۵۲). این پدیده که نوعی گذار جمعیتی^۱ بوده که جمعیت را به سوی سالمندی می‌برد و تأثیر زیادی بر رشد و توسعه اقتصادی دارد. این مسئله به کاهش نسبی جمعیت اقتصادی مولّد و تغییر ضریب وابستگی اقتصادی منجر می‌شود که خود، باعث کاهش عرضه نیروی کار مؤثر می‌شود و می‌تواند مانعی در برابر رشد باشد. علاوه بر این، افزایش سالمندی باعث افزایش هزینه‌های سلامت و تأمین اجتماعی می‌شود، این هزینه‌ها که توسط سازمان‌های بازنشستگی به سالمندان پرداخت می‌شود، در واقع، انتقال از نسل جوان به سالمند است که به مرور می‌تواند سنگین و مشکل‌ساز شود که یکی از نگرانی‌های سالمند شدن جمعیت این

است که اقتصاد توانایی کشیدن بار این تعداد سالمند را ندارد؛ زیرا این افراد به اقتضای سن فقط مصرف‌کننده هستند. لذا تأمین این هزینه‌ها باعث کاهش سرمایه‌گذاری عمومی و درنهایت، موجب کاهش رشد اقتصادی می‌شود (همان). به بیانی دیگر، افزایش سالمندان نیاز به خدمات بیشتری را ایجاد می‌کند و این در حالی خواهد بود که کسانی که هزینه‌های این خدمات را فراهم می‌کنند، تعداد کمتری از افراد جامعه را نسبت به دریافت‌کنندگان خدمات تشکیل خواهند داد (عباسی ولدی، ۱۳۹۳: ۴۰).

د) کاهش اقتدار سیاسی

جمعیت، یکی از مؤلفه‌های اساسی در اقتدار ملی است. در واقع، جمعیت زیاد، نقش تأثیرگذاری در اقتدار سیاسی کشور دارد (علی‌بی، ۱۳۹۴: ۱۲۹)؛ از این رو، افزایش جمعیت جوان کشورهای اسلامی، مسئله مهمی است که از سوی قدرت‌های استعماری به‌عنوان یک خطر تلقی شده است. ساموئل هانتینگتون در بخشی از مصاحبه خود، درباره تمدن اسلام و چین و چالش آن‌ها با تمدن غرب، با اشاره به نقش روزافزون مسلمانان می‌گوید: تمدن اسلام تمدنی است که چالش آن تا حدودی متفاوت از دیگر چالش‌هاست؛ چراکه این تمدن اساساً ریشه در نوعی پویایی جمعیت دارد. رشد بالای زادوولد که در اکثر کشورهای اسلامی شاهد آن هستیم، این چالش را متفاوت کرده است. امروزه بیش از ۲۰ درصد جمعیت جهان اسلام را جوانان ۱۵ تا ۲۵ ساله تشکیل داده‌اند (گاردنر، ۱۳۸۸: ۲۹۶).

کاهش جمعیت جوان، به معنای کم شدن تعداد نیروهای توانمند برای دفاع از اقتدار، امنیت و تمامیت ارضی کشور است. این موضوع برای کشوری با ویژگی‌های نظام جمهوری اسلامی ایران که همواره در معرض تهدیدهای فزاینده نظام سلطه و جهان استکبار است، بسیار خطرناک است (شفیعی سروسستانی، ۱۳۹۱: ۸۴). به نظر می‌رسد، جامعه‌ای که در سطح بین‌المللی دارای جمعیت بیشتر و جوان‌تری است، می‌تواند دارای ارتش و قدرت نظامی قوی‌تری نیز باشد. دوران جنگ تحمیلی و حضور جوانان در عرصه‌های نظامی و عملیات سرنوشت‌ساز، برگ برنده‌ای بود که ایران توانست در دوران دفاع مقدس آن

را کسب کند. مطمئناً کشوری که دارای جمعیت اندک یا پیر باشد، توانایی رویارویی مقتدرانه در برابر تجاوز بیگانگان را نخواهد داشت. اگرچه امروزه اقتدار نظامی در مناسبات بین‌المللی از اولویت خارج شده است و دولت‌ها تسلط بر مناسبات جهانی را در اقتدار اقتصادی جست‌وجو می‌کنند، اما در شرایطی که جمهوری اسلامی ایران در معرض تهدیدهای جدی دشمنان سیاسی خود قرار دارد و آشکارا مورد تهدید قدرت‌های زورگو قرار می‌گیرد، نمی‌توان از این مزیت در راستای اقتدار نظامی کشور چشم‌پوشی نمود.

بنا بر اظهارنظر برژینسکی، مشاور امنیت ملی سابق آمریکا «از فکر کردن به حمله پیش‌دستانه علیه تأسیسات هسته‌ای ایران اجتناب کنید و گفت‌وگوها با تهران را حفظ کنید. بالاتر از همه بازی طولانی مدتی را انجام دهید، چون زمان، آمارهای جمعیتی و تغییر نسل در ایران به نفع رژیم کنونی نیست» (برژینسکی، ۱۳۸۸: ۷۲). این سخنان نشان‌دهنده هراس فوق‌العاده تحلیل‌گران غربی از جمعیت جوان کشور اسلامی ایران است. آن‌ها به خوبی می‌دانند که افزایش جمعیت جوان، افزایش اقتدار سیاسی در پی دارد؛ زیرا این قشر به هنگام خطر تمام انرژی خود را صرف دفاع از کشور و نوامیس خود می‌کنند.

بدون تردید جمعیت جوان و زیاد بودن جمعیت، یکی از مؤلفه‌های اصلی قدرت است با پیشرفت‌هایی که در عرصه جنگ‌های مدرن شکل گرفته، برخی به اشتباه افتاده و گمان کرده‌اند که امروزه برای حفظ اقتدار دفاعی، نیازی به جمعیت نیست؛ اما این یک گمان اشتباه است و کشورهای مدعی جنگ مدرن نیز برای افزایش جمعیت خود به تکاپو افتاده‌اند؛ مثلاً اسرائیل با اینکه مدرن‌ترین تسلیحات نظامی را در اختیار دارد، اما به شدت با کنترل جمعیت مخالف بوده و در این رژیم هر عائله یهودی، حداقل باید چهار فرزند داشته باشد. به طوری که در میان بیست‌وشش کشور از نظر نرخ باروری کل، رژیم اشغالگر قدس با نرخ ۲/۹۱ رتبه هفتم و ایران با نرخ ۱/۵۹ رتبه بیست و پنجم را دارد (مرکز پژوهش‌های اسلامی رسانه، ۱۳۹۸: ۶۵).

به نظر نویسندگان تهدیدات فرهنگی، اقتصادی و نظامی ناشی از کاهش جمعیت، مولد تهدید امنیتی هستند که موجب تقویت یا تضعیف مسئله‌ای به نام اقتدار

می‌شود. بالا رفتن سن ازدواج، بالا رفتن آمار طلاق، ایجاد تغییرات در هنجارها و جابه‌جایی مرزهای آن و ...، سبب خروج جامعه از مسیر صحیح و آسیب‌پذیرتر شدن در برابر هجمه‌های فرهنگی شده و استحاله فرهنگی ناشی از کاهش جمعیت، می‌تواند عامل مهمی در تضعیف اقتدار ملی باشد.

۴. ترویج ازدواج آسان

شاید گفته شود ازدواج به هنگام، تقریباً برای بیشتر جوانان غیرممکن است، زیرا شرایط امروز جامعه با زمان گذشته تفاوت چشمگیری کرده است؛ در گذشته ازدواج‌ها آسان‌تر بود، ولی امروزه به دلیل هزینه‌های بالای شروع زندگی، ازدواج کردن برای یک جوان به سرمایه زیادی نیاز دارد که فراهم کردن آن، برای بسیاری از افراد مقدور نیست. همین موضوع نیز بالا رفتن سن ازدواج را تسریع می‌کند. آموزه‌های دینی با ارائه راهکارهای متعالی در زمینه ازدواج آسان مضامینی فرازمانی و مکانی را ارائه داده‌اند که در این بخش این راهکارها بیان می‌شود:

الف) مقابله با فرهنگ تکاثر و تفاخر

جایگزینی سبک زندگی دینی به سبک زندگی مدرن و مادی‌گرا به‌عنوان یکی از مهم‌ترین عوامل مهم در بروز این آسیب است که سنّ بالای ازدواج را برای جوانان ایران رقم زده است. از این‌رو، از مهم‌ترین راهکارهای پایین آمدن سنّ ازدواج، اصلاح سبک اقتصادی زندگی و فرهنگ‌سازی جهت حذف هزینه‌های گزاف و غیرضروری در این زمینه است؛ زیرا اگرچه مسائل اقتصادی مانند نحوه امرارمعاش، گذران زندگی و داشتن مسکن برای شروع یک زندگی، مهم است، اما به دلیل عدم روحیه قناعت، مسائلی مانند میزان بالای مهریه، میزان و نوع جهیزیه و غیره به‌صورت پدیده‌های بازدارنده ازدواج در پشت مشکلات اقتصادی قرار دارند و آرام‌آرام به‌صورت یک ساختار فرهنگی شکل گرفته‌اند. این در حالی است که در قرآن کریم به فرهنگ ساده‌زیستی، قناعت و پرهیز از اسراف سفارش شده است (طه: ۱۳۱؛ کهف: ۲۸؛ نساء: ۳۲). در روایات نیز، کم بودن هزینه‌های ازدواج، از ارزش‌های نیک تلقی می‌شود: «وَمِنْ شُؤْمِهَا شِدَّةُ

مثونتها» (کلینی، ۱۴۰۷ق، ۵: ۵۶۴)؛ یکی از نشانه‌های شوم بودن زن آن است که هزینه زندگی یا هزینه ازدواجش سنگین باشد. پیامبر اکرم (ص) در مورد مهریه بانوان چنین فرمودند: «فَشَوْمُهَا غَلَاءُ مَهْرَهَا» (حرّعاملی، ۱۴۰۹ق، ۲۰: ۱۱۲)؛ زن بدقدم زنی است که مهرش سنگین باشد.

اگر در جامعه ساده زیستی و استفاده از حداقل امکانات مادی ارزش گردد و یا دست کم - ضد ارزش نباشد، سن ازدواج کاهش پیدا می‌کند (رجبی، ۱۳۸۶: ۱۴۵)؛ اما اگر داشتن خانه و اتومبیل مدل‌بالا و امکانات مادی ارزش شود و چشم‌وهم‌چشمی‌های زیان‌آور گسترش یابد، جوان امروزی ناچار است به دنبال تهیه آن برود و تا وقتی آن را تهیه نکرده است، ازدواج نکند. در نتیجه، از داشتن خانواده در سن جوانی، محروم می‌ماند. مقام معظم رهبری بر شروع زندگی همراه با ساده‌زیستی تأکید می‌کند و آن را مقید به شغل درآمد دار یا خانه ملکی نمی‌داند که بعد از فراهم شدن آن‌ها، اقدام به ازدواج صورت گیرد؛ زیرا قرآن در آیه ۳۲ نور این‌گونه بیان می‌کند: «إِنْ يَكُونُوا فُقَرَاءَ يُغْنِمِ اللَّهُ مِنْ فَضْلِهِ» (حسینی خامنه‌ای، ۱۳۹۲).

علاوه بر توجه به امور معنوی و انس با قرآن (طیبی، ۱۴۰۰: ۸۷) و سبک زندگی قرآنی، فرهنگ‌سازی ازدواج ساده و منطبق با معیارهای اسلامی یکی از راهکارهای اصلی حل مشکلات ازدواج جوانان است و باید از سوی رسانه‌ها و به‌ویژه فضای مجازی دنبال شود. در واقع، با توجه به این که تغییر نگرش‌ها و شناخت‌های افراد کمک زیادی به تغییر رفتار آنان می‌کند و هر تغییری بدون داشتن زیرساخت‌های فکری محکم، دوامی نخواهد داشت؛ بنابراین وظیفه مهم متصدیان امور فرهنگی مانند حوزه، دانشگاه، صداوسیما، مطبوعات، هنر و امثال آن، این است که در زمینه ارزشمند تلقی کردن تأهل و گسترش فرهنگ قناعت و ساده زیستی برنامه‌ریزی جدی داشته باشند.

ب) پرداخت وام‌های قرض الحسنه به جوانان

قرض الحسنه یکی از سنت‌های خوب و گره‌گشای اسلامی است. اگر این سنت حسنه که از آن تحت عنوان وام ازدواج یاد می‌شود، گسترش یابد و وام‌های طولانی مدّت و کم‌بهره به جوانان داده شود، تأثیر فوق‌العاده‌ای در حلّ

مشکلات اقتصادی جامعه و ازدواج جوانان دارد.

خداوند متعال پس از دستور به جهاد در راه خود، به قرض الحسنه سفارش می‌کند: «مَنْ ذَا الَّذِي يقرضُ اللّٰهَ قَرْضًا حَسَنًا فَيضَاعِفَهُ لَهُ أَضْعَافًا كَثِيرَةً وَاللّٰهُ يَقْبِضُ وَيَبْضُطُ وَإِلَيْهِ تُرْجَعُونَ» (بقره: ۲۴۵) اصولاً انفاق در راه خدا و کمک و حمایت از جوانان در ابتدای زندگی، همان کار جهاد را می‌کند، زیرا هر دو مایه استقلال و سربلندی جامعه اسلامی است.

نکته شایان توجه اینکه در مورد انفاق در راه خدا تعبیر به قرض و وام دادن به پروردگار آمده است و این نهایت لطف خداوند نسبت به بندگان را از یک سو و کمال اهمیت مسئله انفاق را از سوی دیگر می‌رساند، باینکه مالک حقیقی سراسر هستی او است و انسان‌ها تنها به‌عنوان نمایندگی خداوند، در بخش کوچکی از آن، تصرف می‌کنند: «آمِنُوا بِاللّٰهِ وَرَسُولِهِ وَأَنْقِفُوا مِمَّا جَعَلَكُمْ مُسْتَخْلَفِينَ فِيهِ» (حدید: ۷)؛ ایمان به خدا و رسولش بیاورید و از آنچه خداوند شما را در آن نماینده خودساخته، انفاق کنید (مکارم شیرازی و همکاران، ۱۳۷۴، ۲: ۲۲۶) امام علی (ع) نیز در این زمینه می‌فرماید: «خداوند از شما درخواست قرض کرده درحالی‌که گنج‌های آسمان و زمین از آن او است و بی‌نیاز و ستوده، (آری این‌ها نه از جهت نیاز او است) بلکه می‌خواهد شما را بیازماید که کدام‌یک نیکوکارترید» (نهج البلاغه، خطبه ۱۸۳).

ارائه تسهیلات لازم از طرف نهادهای مردمی و دولتی جهت تشویق جوانان به امر ازدواج (از جمله پرداخت وام‌های قرض الحسنه، واگذاری سالن‌های اجتماع ادارات مختلف جهت برگزاری جشن‌ها، واگذاری مساکن موقت با اجاره پایین برای جوانان تازه ازدواج کرده و ...) می‌تواند راهکار عملی در این زمینه باشد.

ج) کمک‌های مالی به جوانان

خداوند متعال در کارهای نیک و تقوا به تعاون فرامی‌خواند: «وَتَعَاوَنُوا عَلَى الْبِرِّ وَالتَّقْوَىٰ وَلَا تَعَاوَنُوا عَلَى الْإِثْمِ وَالْعُدْوَانِ» (مائده: ۲) بی‌تردید یکی از مهم‌ترین مصادیق نیکی و تقوا عمل به توصیه الهی در زمینه به ازدواج درآوردن جوانان است: «وَأَنْكَحُوا الْأَيَامَىٰ مِنْكُمْ وَالصَّالِحِينَ مِنْ عِبَادِكُمْ وَإِمَائِكُمْ إِنْ يَكُونُوا فُقَرَاءَ يُغْنِهِمُ اللَّهُ مِنْ فَضْلِهِ وَاللَّهُ وَاسِعٌ عَلِيمٌ» (نور: ۳۲)؛ عزب‌هایتان را و غلامان و کنیزان خود

را که شایسته باشند همسر دهید. اگر بینوا باشند خدا به کرم خود توانگرشان خواهد ساخت که خدا گشایش دهنده و داناست.

از سوی دیگر خداوند، ثروتمندان را در قبال ازدواج زبردستان خود، مسئول کرده است: «... وَأَتَوْهُمْ مِنْ مَالِ اللَّهِ الَّذِي آتَاكُمْ...» (نور: ۳۳) انفاق در راه خدا شامل مصارفی که در طریق عبادت خدا صرف می‌شود، می‌گردد مانند بذل جان در راه جهاد و صرف قوا در قضا حوائج مؤمنان و سایر عبادات و صرف مال در مصارف واجبه و مستحبّه و تعلیم علم به بندگان خدا و سایر مواردی که اطلاق انفاق و عنوان عبادت بر آن صادق است (طیب، ۱۳۷۸، ۲: ۳۶۱)؛ بدیهی است که تشکیل خانواده و فرزند آوری از اهداف شارع دین است که به آن سفارش شده است.

باید توجه داشت که در عصر حاضر نقش مسائل اقتصادی در افزایش سن ازدواج واقعیتهایی غیرقابل انکار است. پژوهش‌ها نشان می‌دهد که میان دو متغیر شرایط اقتصادی و بالا رفتن سن ازدواج در میان پسران، رابطه‌ی معنادار برقرار است؛ به نحوی که با وخیم‌تر شدن شرایط اقتصادی جوانان، احتمال بالاتر رفتن سن ازدواج وجود دارد. متأسفانه امروزه به دلیل آشفتگی‌های اقتصادی، همچون افزایش بیکاری، کاهش تولید، حجم نقدینگی، مصرف‌گرایی و افزایش امیال و انتظارات و دیگر عوامل اجتماعی و فرهنگی و نیز پیروی از سبک زندگی غیردینی، شاهد نهادینه شدن فرهنگ ویرانگر رویگردانی از ازدواج یا تأخیر در آن هستیم (تاج‌بخش و نصیری، ۱۴۰۰: ۹۵). لذا برای یک ازدواج موفق، علاوه بر بلوغ فیزیولوژی و فکری شخص باید تمکن اقتصادی نیز داشته باشد تا بتواند به بلوغ اجتماعی نیز برسد و تا زیربنا و مقدمات ازدواج مهیا نشود هرگونه شتاب‌زدگی در این امر آسیب‌زا خواهد بود. دولت باید به‌عنوان نهادی تسهیلگر و نه مداخله‌گر با ایجاد زمینه‌های اشتغال و فراهم‌سازی بسترهای حمایت‌گرانه، نقش سازنده خود را به‌خوبی ایفا کند؛ لذا تصمیمات بلندمدتی مانند ازدواج نیازمند حدی از ثبات اقتصادی مانند شغل، مسکن، ثبات قیمت‌ها و چشم‌انداز روشن نسبت به آینده است. در شرایطی که هرروز شرایط تهیه مسکن و حتی اجاره آن برای جوانان تاریک‌تر و نامشخص‌تر می‌شود، تداوم این شرایط اثر

خوبی بر سنّ ازدواج جوانان نخواهد داشت. در شرایطی که ثبات قیمت‌ها برقرار نباشد و روزه‌روز بر قیمت کالاهای اساسی که حداقل نیاز یک زوج جوان برای ازدواج را تأمین می‌کند، افزوده شود، سن ازدواج بالا و بالاتر می‌رود. باید مسئولان درصدد اجرای مصوّبات هرچه بیشتر در این زمینه باشند و حتی خانواده‌ها نیز جوانان را تحت حمایت خود قرار دهند. هرچند در سال‌های اخیر اقداماتی در این زمینه انجام شده است ولی باید توسعه بیشتر یابد. در زمان‌های گذشته اکثر جوانان، ابتدای زندگی خود را در کنار والدینشان آغاز می‌کردند و به‌مرور زمان سعی می‌کردند با پس‌انداز و امثال آن، از پدر و مادر خود جدا و مستقل شوند، اگر بتوان این فرهنگ را دوباره زنده کرد و جوانان و خانواده‌هایشان را به پذیرش این امر تشویق کرد، کمک زیادی به حلّ مشکل ازدواج می‌شود.

د) همکاری والدین در ازدواج و همسرگزینی فرزندان

یکی دیگر از راهکارهای ازدواج آسان و کاهش سنّ ازدواج از منظر اسلام، واسطه‌گری والدین در ازدواج فرزندان است. زمانی که حضرت موسی (ع) از ستم کاران نجات یافت و ... حضرت شعیب گفت: «من می‌خواهم یکی از این دو دخترم را به همسری تو درآورم؛ به این شرط (مهریه) که هشت سال برای من کار کنی» (قصص: ۲۷) این آیه به‌صراحت دخالت والدین را در ازدواج فرزندان و ولایت پدر را می‌رساند. این بدین معنا است که والدین نسبت به ازدواج فرزندان بی‌تفاوت نباشند و اصل موضوع ازدواج را به اختیار فرزندان واگذار نکنند، بلکه در ازدواج آنان دخالت کنند و تشویق نمایند و زمینه لازم را فراهم کنند. در آموزه‌های دینی، یکی از حقوق فرزندان بر والدین، مهیا کردن ازدواج فرزندان شمرده شده است. پیامبر اسلام (ص) می‌فرماید: «یکی از حقوق فرزند بر عهده پدر و مادر این است که زمانی که او بالغ شد، برای او همسر بگیرد و ازدواج کند» (فتاویٰ نیشابوری، ۱۳۷۵، ۲: ۳۶۹).

ه) فرهنگ‌سازی جامعه

فرهنگ جامعه، از جمله شاخصه‌هایی است که در تدابیر و سیاست‌های جمعیتی،

مدّ نظر قرار می‌گیرد که شامل ابعاد مادی و غیر مادی است (محسنی، ۱۳۸۸: ۹۴). علی‌رغم اتهام‌ها نسبت به ازدواج‌های پیامبر (ص) (محمدی، ۱۴۰۱: ۶۱) سنت ازدواج و فرزندآوری در دوران اولیه ظهور اسلام نیز فرهنگ سازی و پی ریزی شده است؛ البته باید توجه داشت که هم رفاه مادی و کنترل فقر و رفع مشکلات اقتصادی، می‌تواند بستر لازم رشد جمعیت را فراهم کند و هم با فراگیری فرهنگ معنوی و جلوگیری از دنیازدگی و سکولاریسم و با گسترش فرهنگ غیرمادی در استحباب فرزند آوری، می‌توان به رشد جمعیت و کاهش سنّ ازدواج کمک نمود. برای رشد کمی و کیفی جمعیت، توجه به فرهنگ اسلامی در تربیت فرزند و پرورش فرزند صالح قابل اهمیت است. از منظر آموزه‌های دینی، تربیت فرزند ناخلف، مطلوب نیست. پیامبر اکرم (ص) می‌فرماید: «اگر کسی از شما فرزندی را ادب آموزد (کارهای صالح و نیک انجام دهد) برای او بهتر است از مقدار قابل توجهی که صدقه می‌دهد» (ابن بابویه، ۱۴۱۳ ق، ۳: ۳۸۲). امام علی (ع) می‌فرماید: «من از پروردگار خود، ... فرزندی خواستم که فرمان‌بردار خدا باشند و از او بترسند» (مجلسی، ۱۴۰۳ ق، ۱۰۴: ۹۸).

واقعیت مهم این است که فرهنگ دنیوی، ناشی از پیشرفت‌های صنعتی غرب و سبک زندگی غربی است. درحالی‌که در فرهنگ اسلامی، اعتقاد بر رزاقیت خداوند و غنی ساختن بندگان از تأمین معاش، جزء ضرورت‌های معرفتی یک مسلمان است. ترس و وحشت از عیال‌واری و تأمین آینده فرزندان، نوعی شرک خفی محسوب می‌شود. پیامبر اسلام (ص) در این باره می‌فرماید: «کسی که ازدواج را به سبب ترس از عیال‌واری و فقر رها کند، به خدا سوءظن برده است؛ زیرا خداوند می‌فرماید اگر فقیر باشند، خدا از فضلش آنان را بی‌نیاز می‌کند» (کلینی، ۱۴۰۷ ق، ۵: ۳۳۰).

اکنون پیشرفت جامعه ایران اسلامی، به جمعیت مناسب بستگی دارد و در وضعیت فعلی که نرخ رشد جمعیت پایین است، می‌توان با سیاست‌گذاری فرهنگی برای افزایش جمعیت، به پیشرفت‌های دیگری در زمینه توسعه اقتصادی و اجتماعی دست‌یافت؛ به عبارت دیگر، رابطه فرهنگ و جمعیت دوسویه است؛ همان‌گونه که عناصر فرهنگ مادی می‌تواند، جمعیت یک کشور را به سمت

کاهش یا افزایش پیش ببرد، همین‌طور، هم می‌توان با فراگیر کردن فرهنگ معنوی اسلامی به سمت کاهش سن ازدواج و رشد جمعیت حرکت کرد. علاوه بر این، در شیوه زندگی عصر حاضر، دیگر مجرد ماندن و تنها زندگی کردن، قبح ندارد؛ درحالی‌که از تعالیم اسلامی آن را مذمت کرده است (ابن‌بابویه، ۱۴۱۳ ق، ۱: ۳۸۴). گسترش فرهنگ «ازدواج زودتر، آرامش و رشد فکری و اجتماعی بیشتر» که در روایات نیز به‌عنوان زود شوهر دادن دختران، ستوده شده، فراموش شده است. امام صادق (ع) در این زمینه می‌فرماید: «از سعادت مرد، این است که دخترش در خانه او حیض نشود» (کنایه از زود شوهر دادن دختران است) (کلینی، ۱۴۰۷ ق، ۵: ۳۳۶).

در فرهنگ اسلامی-ایرانی توجه به قناعت، نوع‌دوستی و خانواده‌گرایی جایگاه ویژه و والایی دارد و این باید برای نسل جدید، در قالب‌های روز و متنوع و جذاب عرضه شود تا بتواند فرهنگ مصرف‌گرایی و فردگرایی را به حاشیه براند. یکی از راهکارهای مؤثر و مقابله با این پدیده، ارائه پیامدهای رواج چنین فرهنگی در غرب، برای جامعه ایرانی است تا نشان دهد چگونه امروز جامعه غرب در منجلاّب مشکلات روحی-روانی ناشی از مصرف‌گرایی و فردگرایی غرق شده و از آن رنج می‌برد (شفیعی سروستانی، ۱۳۹۱: ۳۶)؛ بنابراین تا زمانی که فرهنگ درست مبتنی بر آموزه‌های اسلام فراگیر نشود، نمی‌توان به مقبولیت ازدواج در سنّ پایین و فرزندآوری نزدیک شد.

نتیجه‌گیری

با توجه به مطالبی که گذشت می‌توان گفت:

- از راهکارهای اصلی و بایسته در ترویج فرهنگ ازدواج و فرزندآوری نقش نخبگان جامعه است. نخبگان جامعه با آگاهی بخشی مردم نسبت به تأهل و فرزندآوری و نیز آثار و پیامدهای کاهش رشد جمعیت اعم از آسیب‌های فرهنگی، اجتماعی، سیاسی و اقتصادی می‌توانند نگرش جوانان و مخاطبان را تغییر دهند و با ایجاد اعتقاد راسخ و بینش درست در جوانان آرامش زندگی آنان را فراهم سازند.

- ترویج ازدواج آسان با ترویج سبک زندگی دینی و مقابله با فرهنگ تکاثر و تفاخر و پرداخت وام قرض‌الحسنه و کمک‌های مالی به جوانان می‌تواند در ترویج فرهنگ ازدواج و رشد جمعیت اثر فزاینده‌ای داشته باشد.

- همچنین همکاری والدین در ازدواج و همسرگزینی فرزندان و فرهنگ‌سازی جامعه به خانواده‌گرایی و فرهنگ دینی، نقش فزاینده‌ای در تعالی جوانان و اقدام آنان به ازدواج در سنّ مناسب دارد.

فهرست منابع

* قرآن کریم.

* نهج البلاغه.

- ۱- ابن ابی جمهور، محمد بن زین الدین، (۱۴۰۵ق)، *عوالی اللثالی العزیزیه فی الأحادیث الدینیة*، قم، دار سید الشهداء للنشر.
- ۲- ابن بابویه، محمد بن علی، (۱۴۱۳ق)، *من لا یحضره الفقیه*، تحقیق: علی اکبر غفاری، قم، دفتر انتشارات اسلامی وابسته به جامعه مدرسین حوزه علمیه قم.
- ۳- احمدی، امید علی، (۱۳۸۹)، *بازتحلیل چالش‌های خانواده*، در *زمینه تنگنا و تأخیر ازدواج در ایران*، تهران، نشر راه‌دان.
- ۴- بستان، حسین، (۱۳۸۵)، *اسلام و جامعه‌شناسی خانواده*، قم، پژوهشکده حوزه و دانشگاه.
- ۵- پاک‌نژاد، رضا، (۱۳۶۱)، *اولین دانشگاه و آخرین پیامبر*، تهران، کتاب‌فروشی اسلامیة.
- ۶- تاج‌بخش، غلامرضا، نصیری، محمد، (۱۴۰۰)، «*رابطه متغیرهای اقتصادی و افزایش سن ازدواج با رویکرد سیاست‌های کلی جمعیت*»، فصلنامه سیاست‌های راهبردی و کلان، دوره ۹، شماره ۱، ص: ۸۲-۱۰۳.
- ۷- چراغی کویتیانی، اسماعیل، خانواده، (۱۳۸۹)، *اسلام و فمینیسم*، قم، مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی (ره).
- ۸- حرّ عاملی، محمدبن حسن، (۱۴۰۹ق)، *تفصیل وسائل الشیعه الی تحصیل مسائل الشریعه*، قم، مؤسسه آل‌البیت علیهم‌السلام.
- ۹- حسینی خامنه‌ای، علی، (۱۳۹۱)، *بیانات در دیدار با کارگزاران نظام*. خامنه‌ای. <https://farsi.khamenei.ir/speech-content?id=۲۰۵۳۴>
- ۱۰- حسینی خامنه‌ای، علی، (۱۳۹۲)، *بیانات در دیدار اعضای همایش ملی «تغییرات جمعیتی و نقش آن در تحولات مختلف جامعه»*. خامنه‌ای. <https://farsi.khamenei.ir/speech-content?id=۲۴۳۴۴>
- ۱۱- حسینی خامنه‌ای، علی، (۱۳۹۳)، *بیانات در دیدار مسئولان جمعیت مامایی کشور*.
- ۱۲- دارابی، سعدالله و همکاران، (۱۳۹۱)، «*پیامدهای اقتصادی-اجتماعی سالخوردگی جمعیت در ایران (۱۳۳۰-۱۴۳۰)*»، کتاب ماه علوم اجتماعی، سال شانزدهم، شماره ۵۸، ص ۱۷-۲۸.
- ۱۳- رجبی، عباس، (۱۳۸۶)، «*سن ازدواج؛ عوامل افزایش و راهبردهای کاهش آن*»، ماهنامه معرفت، سال ۱۶، شماره پیاپی ۱۱۲، ص ۱۴۳-۱۵۴.
- ۱۴- سید قطب، ابراهیم شاذلی، (۱۴۱۲ق)، *فی ظلال القرآن*، بیروت، دارالشروق.
- ۱۵- شفیعی سروستانی، ابراهیم، (۱۳۹۱)، *رسانه ملی و تغییر سیاست جمعیتی؛ مسئله‌شناسی، راهبردها و سیاست‌ها (مجموعه گفت‌وگو)*، قم، صدا و سیما جمهوری اسلامی ایران، مرکز پژوهش‌های اسلامی
- ۱۶- طباطبایی، محمدحسین، (۱۴۱۷ق)، *المیزان فی تفسیر القرآن*، قم، جامعه مدرسین حوزه علمیه قم.

- ۱۷- طیب، عبدالحسین، (۱۳۷۸)، تفسیر اُطیب البیان فی تفسیر القرآن، چاپ دوم، تهران، انتشارات اسلام.
- ۱۸- طیبی، زینب، (۱۴۰۰)، «روش‌شناسی آموزش قرآن کریم و تعالیم دینی به کودکان در گام دوم انقلاب اسلامی با تأکید بر سیره پیامبر(ص) و اهل‌بیت(ع)»، مطالعات قرائت قرآن، ۹(۱۷)، ص ۸۷-۱۱۵۸:doi ۲۲۰۳۴/۱۰/۲۲۰۳۴/۶۵۲۲.qer/۲۰۲۲.
- ۱۹- عباسی شوازی، محمدجلال، حسینی چاوشی، میمنت، (۱۳۹۲)، تحولات باروری در ایران در چهار دهه اخیر، کاربرد و ارزیابی روش فرزندان خود در برآورد باروری با استفاده از داده‌های سرشماری ۱۳۶۵ تا ۱۳۹۰، مرکز آمار ایران، گروه پژوهشی آمارهای اقتصادی.
- ۲۰- عباسی ولدی، محسن، (۱۳۹۳)، ایران! جوان بمان! چاپ هفدهم، قم، انتشارات جامعه الزهراء (س).
- ۲۱- علیثی، محمولی، (۱۳۹۴)، «نقش جمعیت و سیاست‌های جمعیتی در استحکام ساخت درونی قدرت نظام جمهوری اسلامی ایران»، فصلنامه آفاق امنیت، سال ۸، شماره ۲۸، ص ۱۰۷-۱۳۴.
- ۲۲- فتال نیشابوری، محمد بن احمد، (۱۳۷۵)، روضة الواعظین و بصیرة المتعظین، قم، انتشارات رضی.
- ۲۳- فولادی، محمد، (۱۳۹۱)، «تأملی در سیاست‌های کنترل جمعیت، آثار و پیامدهای آن»، معرفت فرهنگی و اجتماعی، سال ۳، شماره ۱، ص ۷۷-۱۰۴.
- ۲۴- قرائتی، محسن، (۱۳۸۳)، تفسیر نور، چاپ یازدهم، تهران، مرکز فرهنگی درس‌هایی از قرآن.
- ۲۵- کلینی، محمد بن یعقوب، (۱۴۰۷ ق)، الکافی، تهران، دارالکتب الاسلامیه.
- ۲۶- کهریزی، مهوش و همکاران، (۱۳۹۳)، «چالش‌های اخلاقی فمینیسم در فرزندآوری از دیدگاه اسلام و راهکارهای آن»، فصلنامه پژوهشنامه اخلاق، سال ۷، شماره ۲۴، ص ۷-۲۴.
- ۲۷- گاردنر، جان ویلیام، (۱۳۸۸)، جنگ علیه خانواده، ترجمه: معصومه محمدی، قم، دفتر مطالعات و تحقیقات زنان استان قم.
- ۲۸- مجلسی، محمد باقر بن محمد تقی، (۱۴۰۳ ق)، بحار الأنوار، بیروت، دار إحياء التراث العربی.
- ۲۹- محسنی، منوچهر، (۱۳۸۸)، مقدمات جامعه‌شناسی، تهران، نشر دوران.
- ۳۰- محمدی، محمدحسین؛ اکرمی، محمد حسین، (۱۴۰۱)، «بررسی اتهام ازدواج پیامبر(ص) با محصنه بر اساس آیات سوره احزاب»، قرآن پژوهی خاورشناسان، ۱۷(۳۳)، ص ۶۱-۸۲:doi ۲۲۰۳۴/۱۰/jqopv/۷۶۰۳/۲۰۲۳.
- ۳۱- مدرسی، محمد تقی، (۱۴۱۹ ق)، من هدی القرآن، تهران، دارالمحبی الحسین.
- ۳۲- مرکز پژوهش‌های اسلامی رسانه، (۱۳۹۸)، فصلنامه اشارات، شماره ۳۲، پیاپی ۱۷۳، ص ۶۴-۷۵.
- ۳۳- مک بین، بیل، (۱۳۸۲)، «تأملی درباره خانواده تک فرزندی»، سیاحت غرب، سال ۱، شماره ۶، ص ۲۸-۳۸.

۳۴- مکارم شیرازی، ناصر و همکاران، (۱۳۷۴)، تفسیر نمونه، تهران، دار الکتب الإسلامية.
۳۵- میشل، آندره، (۱۳۷۸)، جامعه‌شناسی خانواده و ازدواج، ترجمه: فرنگیس اردلان. تهران، انتشارات دانشگاه تهران.

36- Murayama. S. (2001). Regional standardization in the age at marriage: A comparative study of pre Industrial Germany and Japan. The History of the Family. Vol. 6, No. 2, P: 24-303.

REFERENCES

*The Holy Qur'an.

*Nahj al-Balagha.

1. Abbasi Shovazi, Mohammad Jalal; Hosseini Chavoshi, Meymanat, (1392), Fertility Changes in Iran in the Last Four Decades, Application and Evaluation of Own Children's Method in Estimating Fertility Using Census Data from 1365 to 1390, Iran Statistics Center, Economic Statistics Research Group.
2. Abbasi Valadi, Mohsen, (1393), Iran! Stay Young! 17th edition, Qom, Al-Zahra Society Publications.
3. Ahmadi, Omid Ali, (1389), Re-Analysis of Family Challenges, in the Context of Hardship and Delay in Marriage in Iran, Tehran, Rahdan Publishing House.
4. Al-Hurr al-Amili, Muhammad bin Hasan, (1409 AH), Tafsil Wasa'il al-Shi'a ila Tahsil Masa'il al-Shari'a, Qom, Al-Al-Bayt (a.s) Foundation.
5. Aliei, Mohammadoli, (1394), "The Role of Population and Population Policies in Strengthening the Internal Power Structure of the Islamic Republic of Iran", Afaq Amniyat Quarterly, Vol. 8, No. 28, pp: 107-134.
6. Bostan, Hossein, (1385), Islam and Sociology of the Family, Qom, Howzah Research Institute and University.
7. Cheraghi Kotiani, Ismail, Family, (1389), Islam and Feminism, Qom, Imam Khomeini Educational and Research Institute.
8. Darabi, Saadullah et al., (1391), "Social-Economic Consequences of Population Aging in Iran (1430-1330)", Monthly Book of Social Sciences, Vol. 6, No. 58, pp. 17-28.
9. Fattal Neishabouri, Muhammad bin Ahmad, (1375), Rawda al-Wa'idhin wa Basira't al-Mutta'idhin, Qom, Razi Publications.
10. Fooladi, Mohammad, (1391), "A reflection on Population Control Policies, their Effects and Consequences", Cultural and Social Knowledge, Vol. 3, No. 1, pp. 104-77.
11. Gardner, John William, (1388), War against the Family, translation: Masoumeh Mohammadi, Qom, Qom Province Women's Studies and Research Office.
12. Hosseini Khamenei, Ali, (1391), Statements in the Meeting with the Government Officials. Khamenei. <https://farsi.khamenei.ir/speech-content?id=20534>
13. Hosseini Khamenei, Ali, (1392), Statements in the Meeting of the Members of the National Conference "Demographic Changes and its Role in Various Developments of the Society". Khamenei. <https://farsi.khamenei.ir/speech-content?id=24344>
14. Hosseini Khamenei, Ali, (1393), Statements in the Meeting of Officials of the Country's Midwifery Community.
15. Ibn Abi Jumhour, Muhammad bin Zain al-Din, (1405 AH), Awali al-Li'ali al-Aziziah fi al-Ahadith al-Diniyah, Qom, Dar Seyyed al-Shuhada for publishing.
16. Ibn Babawayh, Muhammad Ibn Ali, (1413 AH), Man La Yahduruh al-Faqih, Research: Ali Akbar Ghafari, Qom, Islamic Publication Office affiliated with the Qom Seminary Teachers Association.
17. Kahrizi, Mahvash et al., (1393), "Ethical Challenges of Feminism in Childbearing from the Perspective of Islam and its Solutions", Research Journal of Ethics Quarterly, Vol. 7, No. 24, pp. 24-7.

18. Kulaini, Muhammad bin Yaqub, (1407 AH), Al-Kafi, Tehran, Dar al-Kutub al-Islamiya.
19. Majlisi, Muhammad Baqir bin Muhammad Taqi, (1403 AH), Bihar al-Anwar, Beirut, Dar Ihya al-Turath al-Arabi.
20. Makarem Shirazi, Nasir et al., (1374), Tafsir Nomooneh, Tehran, Dar al-Kutub al-Islamiyyah.
21. McBain, Babel, (1382), "A Reflection on the Single Child Family", Western Tourism, Vol. 1, No. 6, pp. 28-38.
22. Media Islamic Research Center, (1398), Isharat Quarterly, No. 32, Issue. 173, pp. 64-75.
23. Michel, Andre, (1378), Sociology of Family and Marriage, translated by: Farangis Ardalan. Tehran, Tehran University Press.
24. Modarresi, Mohammad Taqi, (1419 AH), Min Huda al-Qur'an, Tehran, Dar Muhibbi al-Hussein.
25. Mohammadi, Mohammad Hossein; Akrami, Mohammad Hossein, (1401), "Investigation of the accusation of the marriage of the Prophet (PBUH) with Mohsana based on the verses of Surah Al-Ahzab", Qur'anic Research of Orientalists, 17(33), pp. 61-82 DOI: 10.22034/jqopv.2023.7603
26. Mohseni, Manouchehr, (1388), Introduction to Sociology, Tehran, Doran Publishing House.
27. Murayama. S. (2001). Regional standardization in the age at marriage: A comparative study of pre-Industrial Germany and Japan. The History of the Family. Vol. 6, No. 2, pp. 24-303.
28. Paknejad, Reza, (1361), The First University and the Last Prophet, Tehran, Islamiya bookstore.
29. Qeraati, Mohsen, (1383), Tafsir Noor, 11th edition, Tehran, Cultural Center of Lessons from the Qur'an.
30. Rajabi, Abbas, (1386), "Marriage Age; Factors of Increase and Strategies to Reduce it", Marefet Monthly, Vol. 16, No. 112, pp. 143-154.
31. Sayid Qutb, Ibrahim Shazli, (1412 AH), Fi Dhilal al-Qur'an, Beirut, Dar al-Shorouq.
32. Shafiei Sarvestani, Ebrahim, (1391), National Media and Population Policy Change; Problemology, Strategies and Policies (Conversation Series), Qom, Islamic Republic of Iran Broadcasting, Islamic Research Center.
33. Tabatabaei, Mohammad Hossein, (1417 AH), Al-Mizan fi Tafsir al-Qur'an, Qom, Qom Seminary Teachers Association.
34. Tajbakhsh, Gholamreza, Naseri, Mohammad, (1400), "The relationship between economic variables and increasing the age of marriage with the approach of general population policies", Strategic and Macro Policy Quarterly, Vol. 9, No. 1, pp: 82-103.
35. Tayyebi, Zainab, (1400), "Methodology of teaching the Holy Qur'an and religious teachings to children in the second step of the Islamic revolution with an emphasis on the sirah of the Prophet (PBUH) and the Ahl al-Bayt (AS)", Qur'an Reading Studies, 9(17), p. 87 -1158 DOI: 10.22034/qer.2022.6522.
36. Tayyib, Abdul Hossein, (1378), Tafsir Atyab al-Bayan fi Tafsir al-Qur'an, 2nd edition, Tehran, Islam Publications.